

O'ZBEKISTONDA FUQAROLIK VA IQTISODIY NIZOLARNI HAL QILISHDA MEDIATSIYA INSTITUTINI OMMALASHTIRISH MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLARI

Fozilova Jasminabonu Nurmatjon qizi

Farg'ona davlat universiteti Huquqshunoslik fakulteti

Yurisprudensiya yo'nalishi 24-76 A guruh talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21395155>

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda fuqarolik va iqtisodiy nizolarni hal qilishda mediatsiya institutini ommalashtirish muammolari va istiqbollari tahlil qilinadi. Tadqiqotda mediatsiyaning huquqiy asoslari, "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonun qoidalarini, mediatsiya tamoyillari va uning sud tartibidan afzalliklari yoritib berilgan. Shuningdek, institut ommalashuviga to'sqinlik qilayotgan omillar – aholining xabardorligi yetarli emasligi, mediatorlar sonining kamligi, mediativ kelishuvning ijro mexanizmi zaifligi kabi muammolar aniqlangan. Maqolada xorijiy tajriba asosida mediatsiyani rivojlantirish yo'llari asoslab beriladi va amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: mediatsiya, mediator, mediativ kelishuv, muqobil nizo hal etish, fuqarolik nizolari, iqtisodiy nizolar, sud-huquq islohoti, ixtiyoriylik, maxfiylik, davlat boji.

PROBLEMS AND PROSPECTS OF POPULARIZING THE INSTITUTION OF MEDIATION IN RESOLVING CIVIL AND ECONOMIC DISPUTES IN UZBEKISTAN

Annotation. This article analyzes the problems and prospects of popularizing the institution of mediation in resolving civil and economic disputes in Uzbekistan. The study examines the legal foundations of mediation, the provisions of the Law "On Mediation", the principles of mediation, and its advantages over judicial proceedings. It also identifies the factors hindering the popularization of the institution, such as insufficient public awareness, the small number of mediators, and the weak enforcement mechanism of mediation agreements.

Based on foreign experience, the article substantiates ways to develop mediation and offers practical recommendations.

Keywords: mediation, mediator, mediation agreement, alternative dispute resolution, civil disputes, economic disputes, judicial reform, voluntariness, confidentiality, state duty.

KIRISH

Zamonaviy huquqiy tizimda nizolarni hal etishning muqobil usullari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Sudlarga tushayotgan ishlar hajmining ortishi, sud jarayonining uzoq davom etishi va yuqori xarajatlar nizolarni sudsiz hal qilish mexanizmlarini rivojlantirish zaruratini keltirib chiqarmoqda. Ana shunday mexanizmlardan biri – mediatsiya institutidir.

O'zbekistonda mediatsiya institutini joriy etish sud-huquq islohotlarining tarkibiy qismi sifatida amalga oshirildi. Ushbu yo'nalishdagi dastlabki qadam O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 21-oktabrdagi "Sud-huquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-4850-sonli Farmoni bo'ldi. Keyinchalik 2017-yil 7-fevraldagi Harakatlar strategiyasida ham mediatsiya to'g'risidagi qonun loyihasini ishlab chiqish vazifasi belgilandi.

Natijada 2018-yil 3-iyulda "Mediatsiya to'g'risida"gi O'RQ-482-sonli Qonun qabul qilinib, u 2019-yil 1-yanvardan kuchga kirdi. Qonun qabul qilinganiga bir necha yil o'tgan bo'lsa-da, mediatsiya institutining amaliyotdagi qo'llanilishi hali ham kutilgan darajada emas.

Mazkur maqolaning maqsadi – mediatsiya institutini ommalashtirish yo‘lidagi muammolarni aniqlash va uni rivojlantirish istiqbollari asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mediatsiya instituti bo‘yicha milliy va xorijiy adabiyotlarda keng tadqiqotlar olib borilgan. O‘zbek olimlari va amaliyotchilarining ishlarida mediatsiyaning huquqiy tabiati, uning sud tartibidan farqi hamda milliy qonunchilikda tartibga solinishi masalalari yoritilgan. Xususan, A. Ungarovning sud amaliyotida mediativ kelishuvning tuzilishi va ijro etilish xususiyatlariga bag‘ishlangan tadqiqotida mediatsiya institutining qo‘llash sohasini kengaytirish va uning huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan.

Xorijiy tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, mediatsiya AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya, Avstriya, Yaponiya, Xitoy, Koreya kabi ko‘plab davlatlarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritmoqda.

AQShda vositachilik faoliyatini tartibga soluvchi Yagona qonun amal qilib, huquq tizimi nizolarni sudgacha ixtiyoriy hal etishga qaratilgan. Germaniyada mediatsiya nafaqat oilaviy, balki umumiy yurisdiksiya va ma‘muriy sudlarga ham integratsiya qilingan, ko‘plab huquq maktablarida esa doimiy mediatsiya kursi joriy etilgan. Avstriyada mediator kasbi kasblar nomenklaturasiga kiritilgan.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish metodi – “Mediatsiya to‘g‘risida”gi Qonun va tegishli protsessual normalarni o‘rganish uchun; qiyosiy-huquqiy metod – milliy va xorijiy tajribani solishtirish uchun; statistik tahlil metodi – sud amaliyoti ma‘lumotlarini o‘rganish uchun; hamda umumlashtirish metodi – xulosa va takliflar ishlab chiqish uchun qo‘llanildi.

NATIJALAR

Tadqiqot davomida mediatsiyaning huquqiy mohiyati aniqlandi. “Mediatsiya to‘g‘risida”gi Qonunning 4-moddasiga muvofiq, mediatsiya – kelib chiqqan nizoni taraflar o‘zaro maqbul qarorga erishishi uchun ularning ixtiyoriy roziligi asosida mediator ko‘magida hal qilish usulidir. Qonun 4 ta bob va 34 ta moddadan iborat bo‘lib, u fuqarolik huquqiy munosabatlardan, shu jumladan tadbirkorlik faoliyatidan kelib chiqadigan nizolarga, yakka mehnat nizolariga hamda oilaviy huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan nizolarga tatbiq etiladi.

Mediatsiyaning sud tartibidan bir qator afzalliklari aniqlandi. Birinchidan, mediatsiya jarayoni maxfiy bo‘lib, ochiq sud majlislaridan farqli o‘laroq, muhokama qilinadigan masalalar uchinchi shaxslarga oshkor qilinmaydi. Bu jihat tijorat sirlari bilan bog‘liq iqtisodiy nizolarda ayniqsa muhim. Ikkinchidan, mediatsiyada qaror qabul qilish huquqi to‘liq taraflarga tegishli bo‘lib, mediator faqat vositachi sifatida xizmat qiladi va hech qanday mustaqil qaror qabul qilmaydi. Uchinchidan, mediatsiya vaqt va moliyaviy resurslarni tejaydi hamda taraflar o‘rtasidagi ishbilarmonlik munosabatlarini saqlab qolish imkonini beradi.

Qonunchilikda mediatsiyani rag‘batlantirishga qaratilgan imtiyozli normalar ham belgilangan. Xususan, nizo mediativ kelishuv bilan hal qilingan taqdirda, to‘langan davlat boji qaytarilishi lozimligi nazarda tutilgan. Shuningdek, mediatsiya suddan tashqari tartibda, sud jarayonida, hatto sud hujjatlarini ijro etish bosqichida ham qo‘llanilishi mumkinligi belgilangan.

Institutni rivojlantirish yo‘lida bir qator tashkiliy chora-tadbirlar ham amalga oshirildi. Prezidentning 2020-yil 17-iyundagi PQ-4754-sonli “Nizolarni muqobil hal etishning mexanizmlarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori bilan professional mediatorlarning o‘zaro birlashuviga asoslangan Mediatsiya markazi hamda Nizolarni muqobil usulda hal etish markazini tashkil etish nazarda tutildi.

Mediatorlarni tayyorlash dasturi Adliya vazirligi tomonidan tasdiqlanib, maxsus o'quv kurslarini tugatgan shaxslar Professional mediatorlar reyestriga kiritiladi.

Shu bilan birga, statistik ma'lumotlar mediatsiyaning amaliyotdagi qo'llanilishi hali past ekanligini ko'rsatmoqda. Masalan, Qoraqalpog'iston Respublikasi iqtisodiy sudlarida 2023-yilda 132 ta, 2024-yilda esa 70 ta ish bo'yicha taraflar mediativ kelishuvga kelgani sababli da'vo arizalari ko'rmasdan qoldirilgan. Ushbu raqamlar sudlarga tushayotgan ishlarning umumiy hajmi bilan solishtirilganda juda kichik ulushni tashkil etadi. Rivojlangan davlatlarda mediatsiya orqali hal etiladigan ishlar ulushi ancha yuqori bo'lib, O'zbekistonda bu ko'rsatkich hozircha past darajada qolmoqda.

MUHOKAMA

Olingan natijalar tahlili mediatsiya institutining ommalashuviga to'sqinlik qilayotgan bir qator muammolarni aniqlash imkonini berdi. Birinchi va eng jiddiy muammo – aholining mediatsiya afzalliklari to'g'risidagi xabardorligi yetarli emasligidir. Fuqarolar va tadbirkorlarning aksariyati nizo kelib chiqqanda birinchi navbatda sudga murojaat qilishni yagona yo'l deb biladi va mediatsiya imkoniyati haqida bilmaydi. Bu esa institutning haqiqiy potensialini ochib berishga imkon bermayapti.

Ikkinchi muammo – mediatorlar soni va malakasi bilan bog'liq. Professional mediatorlar reyestriga kiritilgan shaxslar soni mamlakat ehtiyojlariga nisbatan kam bo'lib, ularning hududlar bo'yicha taqsimoti ham notekis. Bundan tashqari, mediatorlarning kasbiy tayyorgarlik darajasi va amaliy ko'nikmalarini oshirish masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Mediator faoliyati tadbirkorlik faoliyati hisoblanmasligi esa bu sohaga malakali kadrlarni jalb qilishda ma'lum qiyinchiliklar tug'diradi.

Uchinchi muammo – mediativ kelishuvning ijro mexanizmi bilan bog'liq. Kelishuv bitimidan farqli o'laroq, mediativ kelishuv sud tomonidan tasdiqlanmaydi va u bajarilmagan taqdirda ijro varaqasi berilmaydi. Mediativ kelishuv shartlari bajarilmasa, taraflar takroran sudga murojaat qilishga majbur bo'ladi. Bu holat mediatsiyaga bo'lgan ishonchni pasaytiradi va taraflarni sudga to'g'ridan-to'g'ri murojaat qilishga undaydi. Shu bois mediativ kelishuvga ijro kuchini berish masalasi qonunchilikda hal etilishi lozim.

To'rtinchidan, ayrim hollarda sud organlari va boshqa davlat idoralari tomonidan mediatsiya institutiga yetarli darajada e'tibor berilmayotgani qayd etiladi. Sudyalar taraflarga mediatsiyani faol tavsiya qilmasa, institutning sud jarayonidagi imkoniyatlari to'liq ishlatilmaydi. AQSh tajribasida sudya jarayonni to'xtatib, taraflarga nizoni mediator yordamida hal etishni tavsiya qilishi mumkinligi ushbu yo'nalishda o'rganilishi lozim bo'lgan amaliyotdir.

Beshinchidan, huquqiy ta'lim tizimida mediatsiyaga yetarli e'tibor qaratilmayotgani ham muhim omil hisoblanadi. Germaniya tajribasida yuridik fakultetni bitiruvchi har bir talaba mediatsiya kursidan o'tishi bu institutning jamiyatda tabiiy ravishda ommalashuviga xizmat qiladi. Bo'lajak yuristlarda mediatsiya ko'nikmalarini shakllantirish uzoq muddatli istiqbolda institutning rivojlanishiga asos yaratadi.

XULOSA

O'zbekistonda mediatsiya institutini ommalashtirish masalasining tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur institutning huquqiy asoslari yaratilgan bo'lsa-da, uning amaliyotdagi qo'llanilishi hali kutilgan darajada emas. Mediatsiya nizolarni tezkor, tejamkor va maxfiy hal etish, taraflar o'rtasidagi munosabatlarni saqlab qolish hamda sudlardagi ish hajmini kamaytirish imkonini beruvchi samarali mexanizm hisoblanadi.

Institutni rivojlantirish uchun quyidagi takliflar ilgari surilishi mumkin. Birinchidan, ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va davlat xizmatlari markazlari orqali mediatsiya afzalliklarini keng targ'ib qilish zarur. Ikkinchidan, mediatorlarni tayyorlash tizimini kengaytirish, ularning malakasini oshirish va hududlar bo'yicha tarmog'ini rivojlantirish lozim.

Uchinchidan, mediativ kelishuvga ijro kuchini berish, uni notarial tasdiqlash yoki sud tomonidan tasdiqlash mexanizmini joriy etish maqsadga muvofiq.

To'rtinchidan, ayrim toifadagi nizolar bo'yicha sudgacha mediatsiyani majburiy tartibda qo'llash imkoniyatini o'rganish zarur. Beshinchidan, yuridik ta'lim muassasalarida mediatsiya bo'yicha maxsus kurslarni joriy etish bo'lajak huquqshunoslarda ushbu institutga nisbatan to'g'ri munosabat shakllantiradi. Ushbu chora-tadbirlarni izchil amalga oshirish mediatsiya institutining O'zbekiston huquqiy tizimida munosib o'rin egallashiga va nizolarni hal etishning samarali muqobil usuliga aylanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Mediatsiya to'g'risida"gi Qonuni (O'RQ-482-son, 2018-yil 3-iyul). – Lex.uz: <https://lex.uz/acts/-3805227>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sud-huquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni (PF-4850, 2016-yil 21-oktabr).
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Nizolarni muqobil hal etishning mexanizmlarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori (PQ-4754, 2020-yil 17-iyun).
4. Ungarov A. Sud amaliyotida mediativ kelishuv tushunchasi, tuzilishi va ijro etish xususiyatlari // Modern Science and Research. – 2024. – Vol. 3, Issue 11. – B. 317–327.
5. Mediatsiya to'g'risidagi qonun nimalarni tartibga soladi? // Kun.uz. – 2018-yil 29-iyun.
6. "O'zbekistonda mediatsiyani takomillashtirishning dolzarb masalalari: nazariya va amaliyot" mavzusidagi davra suhbat materiallari. Adliya vazirligi va USAID. – Toshkent, 2021.